

ההכרה בקשר הסיבתי בין שירות צבאי ומחלת הסכיזופרניה

עו"ד יואב חיימובסקי *

תקציר

סכיזופרניה היא מחלה המשפיעה על החשיבה והתפיסה. אנשים הלוקים בה מתרחקים מהמציאות, חושבים באופן לא מסודר ובחוסר היגיון וסובלים מהזיות ודמיונות שווא. נושא חיבור זה הוא ההכרה של צה"ל ושל המערכת המשפטית בקשר הסיבתי בין השירות הצבאי ומחלת הסכיזופרניה. במהלך השנים חלה הרחבה ניכרת בהגדרת ה"נכים" של מערכת הביטחון. בתי המשפט נוהגים לאמץ פרשנות מרחיבה בדונם בתביעות להכרה בחיילים כנכים, גם כאשר קיימים חילוקי דעות באשר לעוצמת הקשר שבין הפגיעה ומהות השירות הצבאי או הביטחוני. בתי המשפט השונים הלכו בעקבות הדרך שהתווה בית המשפט העליון בסוגיית ההכרה בקשר הסיבתי שבין נכות, לרבות נכות נפשית, לבין השירות הצבאי. דרך זו העניקה פרשנות מרחיבה למונחים הניצבים בבסיס דרישת הקשר הסיבתי. ואולם, הרחבה זו מלווה באי ודאות משפטית ניכרת. המתח שבין עולם הרפואה לעולם המשפט מוצא היטב את ביטויו במסגרת זו, ומביא לתוצאות ההפוכות שאותן קיבלו במקרים השונים קציני תגמולים, ועדות רפואיות ובתי המשפט. מתח זה, כך נראה, יוסיף ללוות אותנו אף בעתיד, וקשה להצביע על "נוסחת קסם" העשויה לעמעם את המתח ולהביא לתוצאה משפטית ודאית וברורה.

* בוגר תואר ראשון בהצטיינות במשפטים ובמינהל עסקים, המרכז הבינתחומי הרצליה; סטודנט לתואר שני בפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל אביב.

מבוא

מחלת הסכיזופרניה תוארה עוד במאה ה-19, וכיום ההערכה היא כי כאחוז אחד מאוכלוסיית העולם לוקה בה. המחלה משפיעה על החשיבה והתפיסה – אנשים הלוקים בה מתרחקים מהמציאות, חושבים באופן לא מסודר ובחוסר היגיון וסובלים מהזיות ודמיונות שווא, הפוגמים ביכולתם הרגשית. טיפול תרופתי מפחית תופעות חריפות אלה, אך נותרים עדיין קשיים חברתיים ותפקודיים. אחת התיאוריות טוענת כי המחלה קשורה לחוסר איזון כימי במוח, ולכן תרופות עשויות לשפר את המצב. יש חולים הסובלים מהתקפים קצרים ומתאוששים, ואחרים סובלים ברציפות במידה הפוגעת בכל תחומי החיים. בקרב הרוב המכריע של החולים, נמשכת הנכות הנפשית עשרות שנים, מגיל צעיר יחסית ועד שנות החיים המאוחרות. חלק מן הלוקים במחלה מאופיינים בדרגת אינטליגנציה נמוכה מעט מהממוצע, וניכרת בהם

כשהוקרן בשנת 2001 הסרט "נפלאות התבונה" ("A Beautiful Mind"), המתאר את חייו של חתן פרס נובל בכלכלה לשנת 1994, ג'ון נאש, הוא עורר התפעלות רבה. הסרט זכה בפרס האוסקר היוקרתי לא מעט בזכות העלילה המרתקת. במאה שנות חלוקת פרס נובל ליותר מ-700 מגדולי המדע והרוח של המאה ה-20 לא היה עוד מקרה שבו הזוכה קיבל את הפרס לאחר שאושפז בגיל 30 בבית חולים לחולי נפש ואובחן כלוקה בסכיזופרניה (בעברית, שסעת). רק בשנות החמישים לחייו יצא נאש חלקית מערפל המחלה, והמשיך להפגין את ניצוצות הגאוניות המתמטית, שבה ניחן בטרם השתלטה עליו המחלה. מאפייני מחלת הנפש הקשה והמורכבת שממנה סבל נאש, מעמידים בספק את האפשרות שבעתיד נזכה לראות חולה סכיזופרניה נוסף זוכה לעמוד על במת מקבלי פרס נובל.

במשך השנים, בעקבות תיקוני חקיקה שונים ובעיקר בעקבות הפסיקה של בתי המשפט, חלה הרחבה ניכרת בהגדרת נכים במערכת הביטחון.

לנוחות הקורא אביא תחילה את סעיפי החוק הרלוונטי:

חוק הנכים (תגמולים ושיקום) (נוסח משולב), התשי"ט-1959 (להלן: חוק הנכים)

1. "נכות" – איבוד הכושר לפעול פעולה רגילה, בין גופנית ובין שכלית, או פחיתתו של כושר זה, שבאו לחייל משוחרר או לחייל בשירות קבע כתוצאה של אחת מאלה שאירעה בתקופת שירותו עקב שירותו:

(1) מחלה

(2) החמרת מחלה

(3) חבלה

"נכה" – חייל משוחרר או חייל בשירות קבע, שלקה בנכות.

1 א. חבלה בדרך למחנה או ממנו

(א) רואים חבלה שאירעה לחייל או לחייל משוחרר כחבלה שאירעה בתקופת שירותו עקב שירותו גם אם היא נגרמה בדרך אל המחנה או ממנו, ובלבד ששהותו מחוץ למחנה הייתה כדין ולא חלו בדרך הפסקות או סטיות של ממש שאין להן קשר עם השירות או עם הדרך אל המחנה או ממנו. לגבי חייל השוהה בחופשה, רואים חבלה כאמור רק אם נגרמה בדרכו מן המחנה אל יעד חופשתו או בדרכו אל המחנה מיעד חופשתו.

"חייל השוהה בחופשה" – חייל השוהה כדין מחוץ למחנה שלא במילוי תפקיד בשירות, ולרבות חייל משוחרר בדרכו בחזרה מן השירות.

הביטוי "עקב שירותו" בסעיף 1 לחוק (שהדגשתו לעיל אינה במקור) הוא המוקד העיקרי להתדיינות בערכאות המשפטיות השונות. קשת האירועים הנכללים בסעיף זה היא רחבה ביותר, החל בחבלה/פציעה בשדה הקרב ועד להתפרצות מחלה קונסטיטוציונלית (מחלה ה"טבועה בנפשו של אדם" ועלולה להתפרץ או להישאר רדומה עד לסוף ימיו).

חייל שלקה בנכות יהא זכאי לתגמולים בהתקיים שני התנאים במצטבר: **האחד** – תנאי הזמן – "**בתקופת שירותו**". הפגיעה חייבת להיות בתקופת שירותו של החייל; **השני** – תנאי הקשר הסיבתי – "**עקב שירותו**". חייב שיתקיים קשר סיבתי בין הפגיעה שהחייל נפגע בה לבין שירותו בצבא. שני תנאים נפרדים אלה חייבים

דעיכה במנת המשכל (IQ) כאשר המחלה נותנת בהם אותותיה.

שכיחותה של מחלת הסכיזופרניה שווה בין המינים, אך היא מתפרצת בגברים בעיקר בין הגילים 18 ל-25 – גיל המקביל לשנות השירות הצבאי בישראל. שיא הופעת המחלה אצל נשים הוא בין 25 ל-45.

בקרב הרוב המכריע של החולים בולט במרוצת השנים תפקוד חברתי ירוד, וסיכוייהם להשתלב במסגרת שוק העבודה ולהתמיד בו קטנים. פחות ממחצית הלוקים בסכיזופרניה מקימים משפחה, וכ-15% מהם חיים לסירוגין במוסדות לחולי נפש במשך תקופות ארוכות. כ-15% מתוכם מסתבכים בפשיעה קלה, או באורח חיים של תעיייה ושוטטות חסרת מעש. יש הסוברים כי החסר בתמיכה חברתית גורם לכך שיותר חולי סכיזופרניה הופכים לקורבנות של מעשי אלימות מאשר יוזמים ומבצעים מעשי פשע.

נושא חיבור זה הוא ההכרה של צה"ל ושל המערכת המשפטית בקשר הסיבתי בין השירות הצבאי למחלת הסכיזופרניה. כפי שאסקור בהמשך, במשך השנים חלה הרחבה ניכרת בהגדרת ה"נכים" של מערכת הביטחון. בתי המשפט נוהגים לאמץ פרשנות מרחיבה בדונם בתביעות להכרה בחיילים חולים כנכים, גם כאשר קיימים חילוקי דעות באשר לעוצמת הקשר שבין הפגיעה למהות השירות הצבאי או הביטחוני.

חוק הנכים (תגמולים ושיקום) (נוסח משולב), התשי"ט-1959, קובע כי חייל יוכר כנכה בהתמלא שני תנאים במצטבר: "בתקופת שירותו" ו"עקב שירותו".

בית המשפט העליון נדרש עשרות פעמים לפירוש הביטוי "עקב שירותו", ולמרות זאת, כפי שנראה בהמשך הדברים, לא הצליח לגבש קריטריונים קבועים ואחידים. מגמתו של בית המשפט, לגלות יחס של רחוב לב לתביעות, הביאה לכך שבין אלה שהוכרו כנכי צה"ל, ניתן למצוא כאלה שבינם לבין מהות השירות הצבאי או הביטחוני קיים קשר שניתן לחלוק על עוצמתו.

אירועים אשר בעקבותיהם פרצה בגופו מחלה קונסטיטוציונלית. במקרים אלה נקבע קיומו של קשר סיבתי-משפטי, גם אם האירוע שבעקבותיו פרצה המחלה אינו אופייני לחיי הצבא דווקא.

סוג מקרים שני, הקשה לפענוח, נסוב על מחלה קונסטיטוציונלית הפורצת בגופו של חייל במהלך השירות הצבאי, אך אינה כרוכה ביסוד "צבאי" ולא באירוע חריג ומיוחד. גם במקרים אלה לא בהכרח יישלל הקשר הסיבתי שבין השירות לבין המחלה. כך, למשל, במקרה שהגיע לפתחו של בית המשפט העליון, עוד בשלהי שנות החמישים של המאה ה-20,³ נדון עניינו של חייל "פסיכופת מסוג בלתי יציב" אשר נחבל כתוצאה מניסיון להתאבד במהלך שירותו. בית המשפט הכיר בקשר סיבתי-משפטי בין מחלתו של החייל לבין שירותו בצבא.

סוג נוסף של מקרים בא לידי ביטוי בפרשת **וינשטיין**,⁴ בה דובר בחייל שהסתכסך עם מפקדיו בצבא. אחד המפקדים אף עלב ופגע בחייל לעיני חבריו. החייל נפגע קשות ולבסוף חלה במחלת הסוכרת (שהיא ביסודה מחלה קונסטיטוציונלית). על יסוד חוות דעתם של מומחים, ובהעמידו את "הקשר הסיבתי הקונקרטי" כמבחן לקשר הסיבתי-משפטי, מצא בית המשפט כי המחלה פרצה עקב השירות. באותו פרשה ציין השופט זילברג:⁵

"... כפיפותו של החייל לנסיבות שהוא נתון בהן בחיי הצבא, היא כפיפות למשטר שאינו יכול להיחלץ הימנו, והוא אינו יכול, מרצונו החופשי, לעבוד ולחיות בתנאים אחרים; משום כך חייבת ההשוואה עם הסכנות שהיה חשוף להן בנסיבות אחרות, 'אזרחיות', להיות יותר ליברלית (מבחינת החייל), ועל המדינה לשאת באחריות לכל מקרה חבלה או מחלה,

לחול במצטבר, שאם לא כן לא יהיה החייל זכאי לתגמולים.

אין חולק על כך, שמשמעותה המקובלת של המילה "עקב" היא "מפני ש", "בגלל", "כתוצאה מן" וכיוצא באלה מילות יחס או תוארי פועל, שמשמע מהם קשר סיבתי בין מצב או פעולה לבין התוצאה הכרוכה בהם או נובעת מהם. אף על פי כן, אין המושג "עקב שירותו" מחוור כל כך, בייחוד משבאים לדון בתוצאה המרוחקת במידת מה מהמצב או מהפעולה המהווים את השירות, ובראייה ראשונה קשה להבחין בקשר הסיבתי שביניהם.

השופט (בדימוס) י' בנאי סוקר במאמרו בנושא תגמולי נכות לחיילי צה"ל סדרת פסקי דין שבהם נדונה פרשנות המונחים "עקב השירות" ו"התנהגות רעה וחמורה". השופט בנאי מסכם ומציין כי הפרשנויות השונות והסותרות של המונחים "עקב השירות" ו"התנהגות רעה וחמורה" כפי שהן משתקפות בפסקי הדין השונים פוגעות **ביציבות** ובוודאות של הנורמה המשפטית באופן שהציבור, ובמקרה שלפנינו – ציבור החיילים, אינו יכול לדעת מה מותר לו ומה אסור, ומכאן שמצב זה פוגע בשלטון החוק.¹

בפסק הדין בפרשת **אביאן**² נדונה סוגיה זו בהרחבה תוך הסתמכות על דיונים קודמים. חלק מאותם מקרים דומים המובאים במסגרת פסק הדין בעניין אביאן יובאו להלן, על מנת לעמוד על השתלשלות ההכרה בקשר הסיבתי שבין השירות הצבאי למחלות שונות, ובניהן מחלת הסכיזופרניה.

סוג מקרים נוסף שעליו ניתן להצביע בענייננו אינו קשור בהכרח במאפייניו המיוחדים של השירות הצבאי, אלא כולל אירועים חריגים ויוצאי דופן שאירעו לחייל במהלך שירותו ובקשר עם שירותו,

¹ י' בנאי, "התנהגות רעה של חייל כשוללת זכות לתגמולי נכות", **רפואה ומשפט** (ספר היובל, תשס"ב נוב' 2001), עמ' 30.

² דנ"א 5343/00 קצין התגמולים נ' אביאן, פ"ד נו(5) 732.

³ ע"א 419/58 קצין התגמולים נ' אהרן, פ"ד יג 312.

⁴ ע"א 137/64 וינשטיין נ' ק. התגמולים פ"ד יח(2) 510.

⁵ שם, עמ' 516.

"כאשר חייל, בגלל אופיו המיוחד, מגיב מבחינה נפשית, בצורה בלתי רגילה, על אירוע רגיל הקורה בתקופת השירות – אירוע שעלולים להיתקל בו בחיי היום יום ושאינו מיוחד דווקא לשירות בצבא – וכתוצאה מכך פורצת אצלו מחלה קונסטיטוציונלית שהייתה לו נטייה אליה קודם לכן, אין בשום פנים ואופן לייחס מחלה זו לשירותו בצבא ולומר עליה כי היא אירעה או הוחמרה 'עקב שירותו'".

מחילוקי דעות אלה שבין הרוב לבין המיעוט, שעניינם ההרחבה או הצמצום של אחריות המדינה כלפי חיילים בעת שירותם בצבא, ניתן ללמוד עד כמה תלוי הקשר הסיבתי במדיניות שבית המשפט מחזיק בה.

בפרשה אחרת,⁸ שהגיעה להכרעת בית המשפט העליון שנים מספר לאחר פסק הדין בעניין **וינשטיין**, נקבע קשר סיבתי-משפטי בין השירות לבין מחלה בעניינו של חייל שמחלתו החמירה כתוצאה מתנאי אימונים רגילים לאחר שבית המשפט ראה גם בהם תנאים קשים ויוצרי מתח מעבר לצפוי בחיים האזרחיים.

מחלת הסכיזופרניה והקשר בינה לבין השירות הצבאי עמדה אף בבסיס פסק הדין בעניין **פלונית**.⁹ קצין התגמולים נמנע מהיתלות בטענה של סף פרוצדורלית של התיישנות התביעה, והחליט לדחות לגופה, מפני שלטעמו "לא הוכח לו בראיות חיוביות שמחלתה [של החיילת – י"ח] נגרמה עקב השירות". החלטה זו של קצין התגמולים אושרה על ידי ועדת הערעורים. פלונית לא השלימה עם ההחלטה, ועירערה לבית המשפט העליון.

הקשור קשר סיבתי קונקרטי לשירות הצבאי.

"וכאן יבוא השואל וישאל: אם הקשר הסיבתי המספיק הוא קונקרטי ולא טיפוסי, על שום מה צריך היה המחוקק להוסיף את המילים 'עקב שירותו' ולא הסתפק בדיבור 'בזמן שירותו' בלבד? שהרי כרגיל כל תאונה המתרחשת בזמן השירות, קשורה מבחינה קונקרטית, בנסיבות השירות.

"תשובתי לכך היא: כרגיל, לא בהכרח, ולא תמיד. הנקל לתאר לעצמנו אירועים ותאונות, שהם בבחינת 'מלאך המוות מה לי הכא מה לי התם', והיו קורים בדיוק, ובאותה צורה ממש, בין אם נמצא האיש במחנה הצבא בין אם נמצא מחוצה לו".

והוסיף השופט ברנזון:⁶

"... כבר פסקו הפוסקים כי על הצבא – בדומה למעביד בקשר לאחריות מפני תאונות בעבודה – לקבל את האיש כמו שהוא על מעלותיו ועל חסרונותיו; על גבורותיו ועל חולשותיו, על חוליו ועל מדווייו. שמא תאמר, כי חברו כאן שני גורמים, חיצוני ופנימי, אובייקטיבי וסובייקטיבי, שגרמו להתלקחות המחלה ושלעדי הרקע הקונסטיטוציונלי ונטייתו של המערער למחלת הסוכרת ותגובתו הקיצונית או אף החולנית לסכסוכו עם הרס"ר לא היה קורה לו דבר? גם על זה כבר אמרו הפוסקים את פסוקם: די בכך שמה שאירוע תרם להופעת המחלה או להחמרתה".

השופט מני, בדעת מיעוט, סירב להכיר בקשר סיבתי, באומרו, בין השאר:⁷

⁶ שם, עמ' 518.

⁷ שם, עמ' 521.

⁸ ע"א 418/73 לייט נ' קצין התגמולים, פ"ד כט (1) 136.

⁹ ע"א 361/78 פלונית נ' קצין התגמולים, משרד הביטחון, פ"ד לב (3), 804.

דרישת הקשר הסיבתי הבאה לידי ביטוי בכך שעל התובע להוכיח שמחלתו נגרמה "עקב שירותו".

לדעת השופט חיים כהן, בסכיזופרניה די בכך שיוכח כי המחלה פרצה "במהלך השירות", והדרישה הנוספת, כי התפרצות המחלה נבעה "עקב השירות", למעשה מתרוקנת מתוכן ומאבדת כל משמעות. על כך אומר השופט אשר:

"אין חולקים שמחלתה של המערערת היא קונסטיטוציונלית ושהיא פרצה לראשונה בתקופת שירותה הצבאי, אך אין הוכחה שהתפרצות המחלה נגרמה עקב תנאי השירות. כמו ועדת הערעורים, כך גם אני אינני יכול לומר בהסתמך על ידיעתי השיפוטית מה היו תנאי שירותה של טוראית ביחידה סניטרית בשנת 1948/9, ובוודאי שלא אוכל לומר אם נגרמו למערערת עקב שירותה זעזועים נפשיים שהיה בכוחם לעורר מתרדמתה את המחלה שהייתה טבועה בנפשה".

השופט בכור הצטרף לעמדתו של השופט אשר, כי אין לרוקן מתוכן את דרישת הקשר הסיבתי הבאה לידי ביטוי במונח "עקב שירותו".

מסיכום הדעות השונות בפסק הדין בפרשת פלונית עולה לכאורה, כי כאשר מדובר במחלת סכיזופרניה שאובחנה אצל חייל בעת שירותו הצבאי, אין די בהוכחה כי המחלה פרצה במהלך השירות, אלא נותרה בעינה הדרישה כי יוכח שהמחלה פרצה "עקב השירות". אולם, שעה שבא בית המשפט למלא בתוכן את הדרישה כי המחלה תפרוץ "עקב השירות", ניתן לראות כי דרישה זו היא **מינימלית**, אם היא קיימת בכלל. נטל הראיה, המוטל ככלל על התובע, במסגרת הנורמה הבסיסית שלפיה "המוציא מחברו – עליו הראיה", עשוי לעבור ולהיות מוטל על כתפי קצין

בפסק דינו שב השופט חיים כהן על שנפסק עשור קודם לכן, בפרשת **בוסני**.¹⁰ כי במקרה של חולה סכיזופרניה אין צורך בהוכחת "נסיבות מיוחדות" בשירות הצבאי שהיה בהן כדי להביא להתפרצות המחלה, **אלא די במאמצים הגופניים והנפשיים ובמתח המתמיד שהם מנת חלקו של כל חייל "להשפיע השפעתם על נפש חייל שלקה במום קונסטיטוציונלי"**.¹¹ ואולם, במקרה פלונית קשה היה להצביע על מאמץ גופני או מתח נפשי מתמיד שבו הייתה שרויה בזמן השירות. אף על כך התגבר השופט חיים כהן, ובקבלו את ערעור החיילת קבע:

"מן הבחינה הרפואית, גורמי המחלה הם תורשתיים או קונסטיטוציונליים אחרים. אבל מן הבחינה המשפטית, דוגל אני בשיטתי שיש לראות נכות שנתגלתה לראשונה בתקופת השירות, כאילו נגרמה עקב השירות, אם לא הוכח העדר כל קשר סיבתי ביניהם. נראה לי שהמערערת יצאה ידי חובת הראיה המוטלת עליה על ידי שהוכחה שמחלת נפשה פרצה ונתגלתה לראשונה בתקופת שירותה, ושהיה בשירותה, על המאמצים והמתח הכרוכים בו מטבע ברייתו (לפחות לפי אסכולה רפואית מפורסמת אחת), כדי להביא את מחלתה המסוימת לידי התפרצות".

השופט אשר, חברו למותב של השופט חיים כהן, סבר כי דבריו אלה של השופט כהן מרחיקי לכת. לטעמו של השופט אשר, "עם כל רגשי האהדה שיש לי כלפי המערערות, מוכת הגורל, לא אוכל למצוא בחומר שהובא לפני ועדת הערעורים דבר המצדיק את התערבותנו בהחלטתה". מסקנתו של השופט אשר נבעה מאי נכונותו לאמץ את הלך מחשבתו של השופט כהן, שיש בפסק דינו משום ביטול, הלכה למעשה, של

¹⁰ ע"א 652/69 קצין התגמולים נ' שלום בוסאני, פ"ד כד(1) 219.

¹¹ שם, עמ' 221.

"אחד, הנטל להוכיח קשר סיבתי בין פגיעה שחייל נפגע בה בעת שירותו לבין השירות ('עקב שירותו'), על החייל מוטל הוא.

"שניים, המבחן לקיומו של קשר סיבתי-משפטי על פי חוק התגמולים הוא מבחן הקשר הסיבתי הקונקרטי. אירוע שאירע בעת השירות בצבא או מצב שהחייל היה נתון בו, האם אלה גרמו – בעצמם או בצירוף גורמים אחרים – לפגיעה שהחייל נפגע בה.

"שלושה, שאלת הדיקות ועוצמתו של הקשר בין השירות הצבאי לבין הפגיעה בחייל – החבלה שנחבל בה, המחלה שחלה בה, המחלה שהוחמרה עקב השירות – שאלה זו נתונה על דרך העיקרון, למדיניות בית המשפט, ובית המשפט ינתב עצמו, על פי תכלית החוק.

ארבעה, בקביעת קיומה של חבלה או מחלה שפגעו בחייל עקב שירותו, יתפוס עיקרון 'הגולגולת הדקה'."

למרות הניסוחים המלומדים וקביעת הכללים, קשה לומר כי ההלכה מגובשת וברורה, כדברי השופט חשין עצמו בפסק הדין שלעיל: "דנו ושקלנו וביררנו והעמקנו, אך נוסחת הקסם לא נמצאה לנו. חוששני כי גם הפעם לא יימצא הצופן לפתרון".

אי קיומה של נוסחת קסם בהקשר זה, כפי שציין השופט חשין בעניין אביאן, גררה מחלוקות במקרים נוספים שנדונו בפני הערכאות השיפוטיות. כך, בפסק הדין בעניין עמבר¹² נדון עניינו של ירון עמבר שגויס לצבא והוצב לשרת כחשמלאי מטוסים בחיל האוויר.

¹² פסק הדין של בית המשפט המחוזי בתל אביב בתיק ע"א 2509/99 ירון עמבר נ' קצין התגמולים, ניתן ביום 3.10.2000.

התגמולים המבקש לדחות את תביעת החייל להכיר במחלתו ככזו המזכה בתגמולים.

לא יהיה זה מופרך לומר, כי הטלת נטל זה על קצין התגמולים משמעותה, הלכה למעשה, ריקון דרישת "עקב השירות" מתוכן, כיוון שעל קצין התגמולים יקשה עד מאוד להוכיח שהמחלה לא פרצה "עקב השירות". מדובר בנטל להוכיח יסוד נגטיבי, הקשה להוכחה הרבה יותר מהוכחת יסוד פוזיטיבי. לכן, למרות שלכאורה בפרשת פלונית דעת הרוב (השופטים אשר ובכור) מותירה בעינה את הדרישה כי מחלת הסכיזופרניה תפרוץ "עקב השירות", הרי שבפועל הטלת נטל הראיה על קצין התגמולים משמעותה אימוץ דעתו של השופט חיים כהן, כי אין לדרוש מהתובע הוכחת תנאי זה.

תוצאה זו דומה כי היא מרחיקת לכת. על כן נדרשו בתי המשפט לתור אחר נוסחת איזון מסוימת, שבמסגרתה לא תרוקן לחלוטין מתוכן דרישת "עקב השירות". אולם, דומה כי הניסיון להגיע לאותה נוסחת איזון לא צלח. עמד על כך השופט חשין, בסיכום פסק דינו בעניין אביאן:

"לאחר שקראתי פסיקה שקראתי; ולאחר שהרהרתי בדברים שקראתי; אין לי אלא להודות כי לא כל הכרעות שהוכרעו מעמידות עצמן בשורה ישרה. הכרעות קונקרטיות שהוכרעו דימיתי לאבנים טובות. ביקשתי להשחילן על פתיל אחד והנה נמצא לי כי לא כולן תואמות הן זו את זו. בה בעת נגלה לי, כי הכוחות המניעים את ההלכה – אותם כוחות הם מאז שנות החמישים של המאה הקודמת, והעיקרים שנקבעו, בית המשפט שמר עליהם לאורך כל השנים. מבין עיקרים אלה נזכיר ארבעה שלענייננו בנושא הקשר הסיבתי:

שעמבר סבל ממתחים אישיים שנגרמו לו במקום שירותו והביאו לאשפוזו הפסיכיאטרי. בפני קצין התגמולים וועדת הערעורים הונחה חוות דעת מפורטת ומנומקת של ד"ר גונן, אשר לאורה ולפי המבחן הסובייקטיבי קיים קשר סיבתי בין מחלתו של עמבר לבין השירות הצבאי. על יסוד האמור, התקבל ערעורו של עמבר.

בפרשה אחרת דובר בחייל בשם **אהרון עמר**, אשר גויס לצה"ל ונקבע לו פרופיל רפואי 97. עמר שירת בטייסת קרב כמכונאי מטוסי כפיר, והיה אחראי לביצוע בדיקות טרום טיסה ולתקינות המטוסים. לאחר שלוש שנות שירות הוא שוחרר מהצבא עם פרופיל 21. הוא אובחן כחולה סכיזופרניה. קצין התגמולים סירב להכיר בקשר הסיבתי שבין השירות הצבאי למחלת הסכיזופרניה. הוועדה הרפואית שבפניה השיג עמר על החלטת קצין התגמולים הסתמכה על רישום דברי עמר בסיכום המחלה של המרכז לבריאות הנפש בבאר שבע. בסיכום המחלה נרשם כי עמר מסר לרופאיו שטרם הגיוס לצבא "סבל מתופעות דומות". מכל מקום, המשיכה הוועדה וקבעה, סמוך להתפרצות המחלה עמר לא היה נתון במתח (stress).

כיצד בכל זאת הסבירה הוועדה את פרוץ המחלה? לדעת הוועדה, עמר היה מתוסכל מאפשרות השחרור מצה"ל. השחרור היה מנוגד לשאיפותיו ולמאווייו. שאיפות ומאוויים אלה אינם משמשים גורם שניתן להתייחס אליו כממלא אחר הדרישה של "עקב השירות" הקבועה בחוק כדי להכיר בחולה סכיזופרניה כנכה צה"ל.

עמר לא השלים עם החלטת הוועדה הרפואית ועירער עליה בפני בית המשפט המחוזי בתל אביב. עניינו נדון בפני השופטים יהושע גרוס, אסתר קובו ומיכל רובינשטיין. בבית המשפט גולל עמר את המתח הנפשי שבו היה שרוי מתוקף תפקידו ואחריותו לגורל

בהמשך שירותו הפך עמבר אחראי על קבלת כלי רכב שבהם נמצאו לקויים לסדנה. תפקיד זה גרם לו מתח ולחץ רב. עמבר אושפז במחלקה הפסיכיאטרית בבית החולים תל השומר, ובסופו של דבר שוחרר מהצבא לפני תום תקופת השירות. בשל מחלת הסכיזופרניה נקבע לו פרופיל רפואי 21.

עמבר פנה אל קצין התגמולים בתביעה להכיר בו כנכה צה"ל. בתביעתו הסתמך על חוות דעת פסיכיאטרית של ד"ר גונן. קצין התגמולים דחה את התביעה וקבע כי אין קשר סיבתי בין מחלת הסכיזופרניה שבה לקה עמבר לבין שירותו הצבאי. עמבר עירער על החלטת קצין התגמולים בפני בית המשפט המחוזי בתל אביב. הערעור נדון על ידי הרכב בראשות השופט יוסף גולדברג, כשלצידו השופטים אשר דן גרוניס ודוד בר-אופיר.

השופטים הזכירו בפסק דינם את ההלכה המנחה שנקבעה על ידי בית המשפט העליון, ולפיה מבחן הקשר הסיבתי בין מחלת הנפש לבין השירות הצבאי הוא **סובייקטיבי** ולא אובייקטיבי. עצם העובדה כי מחלה בעלת אופי קונסטיטוציונלי יכולה הייתה להתפרץ או להתלקח לא עקב השירות הצבאי אינה שוללת מניה וביה את הקשר הסיבתי בין המחלה לבין השירות. נטל הוכחת קיומו של קשר סיבתי מוטל על החייל הטוען לכך. זאת, בהסתמך על ההלכה שנפסקה בדיון המקורי בעניין **אביאן**.¹³ פרשה שבה נקבע כי חיילת הייתה שרויה בלחץ ומתח קשים מנקודת מבטה הסובייקטיבית. משהוכח קיומו של קשר סיבתי בין מתחים סובייקטיביים אלה לבין פרוץ המחלה, התקבל ערעורה של החיילת והיא הוכרה כנכה צה"ל. בנסיבות אותו מקרה קיבלו השופטים את הערעור, במובן זה שקבעו כי קיים קשר סיבתי בין שירותה הצבאי של החיילת לבין מחלת הסכיזופרניה שבה לקתה במהלכו.

לפי ההלכה האמורה שנקבעה בדיון המקורי בעניין **אביאן**, ציין הרכב השופטים בפרשת **עמבר** כי יש לקבוע

¹³ רע"א 4073/99 **אביאן נ' מ"י**, פ"ד נד(3) 1.

בפרשת סמאדג'ה¹⁴ נדון עניינו של חייל נוסף שלקה בסכיזופרניה. החייל, שהוצב לשרת במשמר הגבול, ידע רצף של טרגדיות במהלך שירותו. אימו ואחיו הפכו לנכים ואביו לקה במחלה קשה. בנוסף, החייל התרעם שלא הוצב לשרת בבסיס שבו קיים חדר כושר. אם לא די בכך, הרי שבזמן שירותו נחשף החייל למראות קשים במהלך פיזור הפגנות של פלסטינים. כל אלה הביאו אותו "לשמוע קולות מוזרים אשר קראו לו לאגור נשק ותחמושת, על מנת לנקום ביום פקודה במרעי ועושי הרע בעולם...". הוחלט לשחררו מהשירות. לאחר השחרור חזר החייל בתשובה, התנתק מקרוביו, החל להציק ולהטריד אחרים בדיבורים לא מובנים, הפסיק לישון, התרוצץ ברחוב ללא מטרה, ולעיתים היה נכנס באישון לילה לדירות שכניו. הוא אובחן כסובל מסכיזופרניה פרנואידיית.

תביעתו של סמאדג'ה להכיר בסכיזופרניה שבה לקה כמזכה בתגמולים נדחתה הן על ידי קצין התגמולים והן על ידי ועדת הערעורים. זאת, בנימוק כי הוא "לא הצביע על אירועים חריגים בשירות ושהוא אף תיארם כמשעממים". נימוק זה לא שיכנע את בית המשפט המחוזי בחיפה. בקבלו את הערעור שהגיש סמאדג'ה קבע השופט רזי:

"בבואי לסכם את תמונת הראיות, נראה לי שלא היה יסוד לקבוע שהמערער לא נחשף במהלך שירותו לאירועים חריגים. פעילות מבצעית בתקופת האינתיפאדה איננה עניין של מה בכך. המערער אמנם לא התלונן במישרין על כך שהוא סובל כתוצאה מהפעילות, אך נראה לי שהוא העביר את המסר בדרך אחרת, באומרו שהוא זקוק לפעילות גופנית בחדר כושר, כדי לפרוק את המתחים שבהם היה שרוי".

השופט רזי הגיע למסקנה זו תוך שהוא הופך את ההחלטה של קצין התגמולים, שהסתמך על חוות

המטוסים. הוא שם דגש על שני אירועים שגרמו לו למתח מיוחד:

האירוע הראשון היה התפוצצות של מטוס כפיר, שעמר חתם על תקינותו, שאירעה כעשרה חודשים לפני שאושפז; האירוע השני היה מלחמת המפרץ שפרצה כשלושה חודשים לפני האשפוז. באותה עת ועוד קודם לפרוץ המלחמה הייתה הטייסת שבה היה עמר מוצב בכוננות מלחמה. עומס העבודה וקצב העבודה "הרצחני והמטורף", לדברי עמר, הכניסו אותו ללחץ נפשי רב ולמתח גבוה. בפסק דינם מזכירים השופטים, כי כבר נקבע בפסיקה שלא נדרשים אירועים יוצאי דופן כזו ("טריגר") למחלת הנפש. **די בתנאי שירות הכרוכים בלחץ נפשי על החייל, שבעקבותיהם מתפרצת מחלה.**

במקרה זה, קבעו השופטים, תנאי שירותו של עמר היו בגדר "תנאי לחץ קשים". במיוחד ניתן להצביע בהקשר זה על תקופת מלחמת המפרץ, שלא ניתן להגדירה כתקופה של שירות צבאי נינוח. מאז תקופת שיא המתח של המלחמה ועד לגילוי סימניה הראשונים של המחלה לא חלף זמן רב. מדובר היה בשבועות ספורים בלבד. מכאן, הסיקו השופטים, קיים קשר סיבתי בין תקופת המתח יוצאת הדופן לבין המחלה. כפועל יוצא, קיים קשר סיבתי בין השירות הצבאי לבין מחלת הסכיזופרניה.

מכאן פנו השופטים לדון באפשרות שהמחלה נגרמה עוד טרם השירות בצה"ל. בהקשר זה הודו השופטים כי לא ניתן להתעלם מכך שעמר עצמו סיפר לרופאיו במרכז לבריאות הנפש, כי "תופעת הקולות" שאיפיינה את מחלתו הופיעה עוד לפני גיוסו לצה"ל. אולם, תופעת הקולות חלפה ללא כל טיפול, וכפי שצינו השופטים "עובדה היא שעמר שירת למעלה משנתיים ימים באופן משביע רצון ומילא תפקיד אחראי ביותר". על כן, קבעו השופטים, השירות הצבאי בוודאי החמיר את מחלתו של עמר. בסופו של יום, החליטו השופטים פה אחד להחזיר את העניין לוועדה הרפואית של משרד הביטחון והורו לה לקבוע את שיעור ההחמרה במחלתו של עמר.

¹⁴ ע"א (חי') 2911/01 אליהו סמאדג'ה נ' קצין התגמולים, פסק דין מיום 6.10.2002.

ביחידת משמר הגבול. כשנה לאחר הגיוס הופנה לוי אל לב ליבה של האינתיפאדה – חברון. אל מול זריקת אבנים ובקבוק תבערה הגיבו כוחותינו, ולוי בתוכם, בירות באוויר, כדורי פלסטיק וגז מדמיע. לוי חש סכנה והתמלא פחד. הוא ביקש ממפקדו לעבור לכל מקום אחר – לירושלים, לבית לחם, לקורס חובשים – העיקר לצאת מהתופת מחברון. המפקד הבין לליבו אך לא היה בידו להושיע. לוי ביקש הפניה לקב"ן – אך לא הוזמן אליו. הוא השאיר לקב"ן הודעה טלפונית דחופה כי הוא במצוקה – אך זה לא נענה לקריאותיו. בשלב זה החל לוי לעשות עבירות משמעת והושם בכלא. ביום הרביעי לכליאתו הופיעו אצלו סימנים פסיכויטיים (שמיעת קולות) והתקפי בכי וצחוק פרוע לסירוגין. לוי אושפז בבית החולים הפסיכיאטרי בטירת כרמל ואובחן כסובל מאפיזודה סכיזופרנית חריפה. בצה"ל הוחלט לשחררו עם פרופיל 21. הוריו של החייל ביקשו כי משרד הביטחון יכסה את הוצאותיו הרפואיות ויסייע בשיקומו. משרד הביטחון השיב לקונית כי "המחלה הנפשית שממנה סובל בנכם היא מחלה על רקע קונסטיטוציונלי, ללא קשר עם תנאי שירותו". ההורים פנו לבית המשפט המחוזי בירושלים וביקשו כי ועדת הערעורים לנכים תורה למשרד הביטחון להכיר בבנם כנכה צה"ל.

בדיון שהתנהל בפני הוועדה הופיע ד"ר משה זהר מטעם משרד הביטחון. ד"ר זהר הסביר כי מחלת הסכיזופרניה פורצת לרוב לקראת סוף העשור השני לחיים ללא גירוי חיצוני, אך קורה שמצבי מתח או גורמים סביבתיים משמשים זרז (trigger) ומשפיעים על פרוץ המחלה, אלא שלשם כך דרוש אירוע טראומתי בסדר גודל של פציעה בקרב, עלייה על מוקש או שריפה בצוללת. אין די באבנים ובבקבוקי תבערה. השירות בצבא – קבע ד"ר זהר – מהווה את אחד היסודות הנורמטיביים של החברה הישראלית, והכול יודעים שהתנאים שם קשים. אלה מן המקובלות השוות לכל נפש.

ועדת הערעורים, בראשותו של השופט (בדימוס) שאול קובובי, לא קיבלה את הערכתו של ד"ר זהר אודות

דעתם של הרופאים המומחים שלפיהן מחלתו של סמאדג'יה לא התפרצה עקב שירותו הצבאי. החלטתו של השופט רזי התבססה על הרצון לפרש את חוק הנכים "ברוח לב". ואולם, בהקשר זה נשאלת השאלה אם אכן יש לפרש דבר חקיקה "ברוח לב". הלכה היא כי פרשנותו של חוק תיעשה באופן הנועד להגשים את תכליתו.¹⁵ כאן נשאלת השאלה אם פרשנות "ברוח לב" של חוק הנכים, המצמצמת את הדרישה כי המחלה תפרוץ "עקב השירות" עד למינימום, מגשימה את תכלית החוק. שכן, ניתן לומר כי הענקת תגמולים על פי חוק זה לחולים, שמחלתם פרצה ללא כל קשר לשירותם הצבאי, אינה בגדר תכליתו של חוק הנכים. ביטולה הלכה למעשה של הדרישה כי הסכיזופרניה תיגרם כתוצאה מהשירות הצבאי יש בה משום גלישה במדרון חלקלק, ומשמעותה הכרה במחלתם של חולי סכיזופרניה, שאכן הלב נכמר לנוכח מחלתם ונסיבות חייהם, אולם ספק רב אם הכלי הראוי לסייע להם הוא חוק הנכים.

בהקשר זה יצוין, כי בפסק הדין **בעניין סמאדג'יה**, מתוך ניסיון לפרש את הוראות **חוק הנכים** "ברוח לב", התבסס השופט רזי על דבריו של השופט חיים כהן שנאמרו יותר משני עשורים קודם לכן **בפרשת בוסאני**. ואולם, כפי שעמדנו על כך, דעתו של חיים כהן אמנם היוותה את דעת הרוב לעניין תוצאת פסק הדין, אולם בכל הנוגע להלכה באשר לדרישת הקשר הסיבתי המהותי מדובר היה בדעת מיעוט, בעוד שדעת הרוב, השופטים אשר ובכור, לא אימצה את גישתו של השופט כהן, ודבקה בדרישת הקשר הסיבתי הבאה לידי ביטוי במונח "עקב השירות", ולו באופן פורמלי. בפסק הדין בעניין סמאדג'יה מתעלם השופט רזי מעובדה זו, וציטט בהסכמה מתוך פסק הדין של השופט כהן, מבלי לציין כי עמדה זו מהווה דעת מיעוט בפסק הדין.

מקרה נוסף שבו התעוררה סוגיית הקשר הסיבתי היה של **יעקב לוי**, נער ירושלמי שקט, שגויס לצה"ל ונקבע לו פרופיל 97. הוא ביקש לשרת ביחידה קרבית, ושובץ

¹⁵ ראו: א' ברק, **שופט בחברה דמוקרטית** (ירושלים, 2004), עמ' 190 והאסמכתאות שם.

העניקה פרשנות מרחיבה למונחים הניצבים בבסיס הדרישה לקשר סיבתי. ואולם, הרחבה זו מלווה באי ודאות משפטית ניכרת, כיוון שההכרה בקשר הסיבתי אינה נשענת על אדנים ברורים דיים, וניכר כי ההכרעה ברוב המקרים היא קזואיסטית. כפי שציין השופט חשין בסיום פסק דינו בעניין **אביאן**, לא קיימת במקרה זה, כמו במקרים רבים אחרים, "נוסחת קסם". העדרה של נוסחה זו מביאה לכך ששאלת ההכרה בקשר הסיבתי שבין מחלת הסכיזופרניה ושירות הצבאי הייתה ונתרה אמורפית ומעורפלת. המתח שבין עולם הרפואה לעולם המשפט מוצא היטב את ביטויו במסגרת זו, ומביא לתוצאות ההפוכות שקיבלו במקרים השונים קציני התגמולים, הוועדות הרפואיות ובתי המשפט. מתח זה, כך נראה, יוסיף ללוות אותנו אף בעתיד, וקשה להצביע על "נוסחת קסם" העשויה לעמעם את המתח ולהביא לתוצאה משפטית ודאית וברורה.

קשיי השירות בחברון. "נחה דעתנו", קבעה הוועדה, "כי לוי היה שרוי במהלך שירותו בחברון בתנאי מתח נפשי ומצוקה שמהם ניסה בכל מאודו ובכל הדרכים להיחלץ ללא הועיל. ככל שניסה הסתבך יותר ויותר. רישומה של המציאות הסיבית, קשה כשלעצמה, הייתה עבורו קשה מנשוא. נכון תיאר ד"ר שלמה נוי, אשר אף הוא הופיע בפני הוועדה מול ד"ר זהר, את מצבו של לוי כהליך הולך ומחמיר, בהשפעת אפיזודות – גירוי חיצוני ותגובה – עד לפרוץ המחלה". התוצאה הייתה שהוועדה הורתה למשרד הביטחון להכיר בנכותו של יעקב לוי כנכות שנגרמה עקב שירותו הצבאי.

סיכום

כפי שעולה מהמקרים שנסקרו בחיבור זה, בתי המשפט השונים הלכו בעקבות הדרך שהתווה בית המשפט העליון בסוגיית ההכרה בקשר הסיבתי שבין נכות, לרבות נכות נפשית, לבין השירות הצבאי. דרך זו

הערות מערכת: השופט (בדימוס) י' בנאי

המחבר המלומד סוקר פסקי דין שניתנו על ידי בתי המשפט, בבואם לקבוע אם מחלת הסכיזופרניה שממנה סובל חייל נגרמה "עקב שירותו", כטענתו של החייל בתביעה להכיר בו כנכה צה"ל, וכדרישת החוק, ומגיע למסקנה, נכונה לדעתי, כי בתי המשפט נתנו פרשנות מרחיבה למונח זה שבחוק, הרחבה המלווה "באי ודאות משפטית ניכרת", וכי "ההכרה בקשר הסיבתי (בין השירות הצבאי למחלת הסכיזופרניה) אינה נשענת על אדנים ברורים".

פסקי הדין המוזכרים על ידי המחבר במאמרו, אכן יש בהם כדי להצדיק מסקנה זו.

במאמר שנכתב על ידי בשנת 2001, המוזכר על ידי המחבר המלומד, דנתי, אף אני, בפרשנות שניתנה על ידי בתי המשפט למונח "עקב שירותו" שבחוק, והגעתי, אף אני, למסקנה שבתי המשפט לא היו אחידים בדעותיהם בבואם לפרש מונח זה שבחוק, וכי התוצאה היא פגיעה ביציבות ובוודאות של הנורמה המשפטית, ומכאן – פגיעה בשלטון החוק. אלא שאני התייחסתי לתביעות של חיילים בגין פגיעות פיזיות – גופניות – בעוד שהמחבר המלומד מתייחס במאמרו לפגיעות נפשיות ולמחלת הסכיזופרניה במיוחד.

על הבדל והבחנה מסוימת בין שני סוגי פגיעות אלה אני מבקש להעיר (או להאיר) כדלקמן:

הדיון המשפטי בתביעתו של חייל על פי חוק הנכים מורכב מן הפן העובדתי – האם התרחש האירוע שגרם, לטענת החייל, לפגיעה ולנכות, ומן הפן המשפטי – האם האירוע שהתרחש והנכות, כפי שהוכחה, נגרמו לא רק בזמן השירות, אלא גם עקב השירות.

והנה, בכל הנוגע לפן העובדתי, אני סבור כי יש הבדל לעניין ההכרעה השיפוטית בין שני סוגי הפגיעות.

כאשר חייל טוען שהוא נפגע קשה בגבו עקב הרמת כלי נשק או משא כבד אחר, בהתאם להוראה שקיבל ממפקדו, ניתן לבדוק את דבר הפגיעה בבדיקה פשוטה אובייקטיבית; או כאשר תובע חייל הכרה בנכות עקב כוויות שנגרמו לו במהלך ביצוע משימה שהוטלה עליו על ידי מפקדו, הפגיעה תהיה ברורה וגלויה לעין.

לא כך הדבר כאשר תביעתו של החייל סומכת על נכות נפשית, והוא טוען למשל כי לאחר השתתפות בקרב או אימונים קשים הוא נתון במצבי מתח וחרדה, או ששומע קולות מוזרים (כבמקרה המתואר בפרשת סמאדג'ה שבמאמר).

במילים אחרות: בעוד שהטענה העובדתית בדבר פגיעה פיזית ניתנת לאישור ולאישוש באופן שלא יכולה להיות לגביו מחלוקת, לא תמיד יהיה הדבר כך בכל הנוגע לטענה בדבר פגיעה נפשית, הסומכת, פעמים רבות, על סיפוריו ותלונותיו של החייל לבדו.

ואז – בדיון המשפטי שיתקיים יטען המומחה הפסיכיאטר מטעם התובע כי החייל סובל ממחלת נפש, ולעומתו – המומחה מטעם קצין התגמולים ישלול קיומה של מחלה כזו, ועל השופט להכניס ראשו בין שני ההרים ולפסוק לכאן או לכאן.

במאמר שנכתב על ידי פרופ' מ. קרמניצר, "אוטומטיזם – עדויות מומחים, התערבות ערכאת ערעור" (משפטים כרך יח, עמ' 531), מתייחס המחבר להליך משפטי פלילי שהתנהל בבית הדין הצבאי. חייל ושמו גורי הובא לדין באשמת הריגה של תושב שכס במהלך פעולה צבאית. הנאשם טען כי פעל מתוך אוטומטיזם ולא ידע ולא הבין את אשר הוא עושה. לבית הדין הוגשו שתי חוות דעת פסיכיאטריות, האחת מטעם הנאשם והשנייה מטעם הפסיכיאטר המחוזי. שני הפסיכיאטרים חיוו את דעתם כי אכן הנאשם פעל באופן אוטומטי, מתוך אמוק ובמצב שבו לא ידע להבדיל בין טוב לרע. בית הדין הצבאי המחוזי אימץ את האמור בחוות הדעת וזיכה את הנאשם. התביעה עירערה על הזיכוי, ובית הדין הצבאי לערעורים קיבל את הערעור והורה על הרשעתו של הנאשם גורי, לאחר שהגיע למסקנה ששתי חוות הדעת סמכו, מן הבחינה העובדתית, על מה שהתרחש סמוך ועובר להריגה, על עדותו של הנאשם לבדו, וכי לא היה זה נכון לסמוך ולהתבסס על עדות זו.

הנה כי כן, בדיונים המשפטיים המתייחסים לתביעות של חיילים בגין פגיעות נפשיות, כמחלת הסכיזופרניה, פרט לקושי המשפטי לקבוע אם יש קשר סיבתי בין השירות הצבאי לפגיעה, וזאת בשל אי הוודאות המשפטית, כמתואר במאמר, קיים, לעיתים קרובות, קושי גם לגבי הפן העובדתי שמתנהל בדיון המשפטי, דהיינו אם יש ממש בטענתו/גרסתו של החייל על הסיבות שגרמו לנכות ועל עצם קיומה של הנכות הנטענת.